

МЕМУАРНИЙ ОБРАЗ ВАСИЛЯ СТУСА

В Україні за два останні десятиліття побачила світ значна частина художньої спадщини Василя Стуса, що донедавна перебувала під сімома замками спецслужб або ж була свого часу видрукувана за кордоном. Його творчість дедалі активніше потрапляє в поле зору науковців, про що свідчать ґрунтовні літературознавчі розвідки й локальні публікації таких відомих учених, як І. Дзюба, М. Жулинський, Н. Зборовська, М. Кодак, М. Коцюбинська, К. Москалець, М. Павлишин, Е. Соловей та ін. Незважаючи на те, що мистецьку поставу В. Стуса більшою чи меншою мірою відкрито й канонізовано, навіть найглибші дослідники спадщини поета "свідомо чи неусвідомлено обмежують себе окремими аспектами Стусового життя, творчості чи міту" [19, с. 52]. У передмові до "Вибраних творів" (К., 2012) Дмитро Стус зауважує, що й сьогодні робиться все можливе, аби образ В. Стуса не лише "відірвати" від Стуса-людини, Стуса-поета і Стуса-громадянина, а й узагалі назавжди витіснити всю інформацію про реальну постать поета з активної матриці сучасності" [16, с. 10].

Внутрішня готовність до життєвих випробувань є однією з найбільших загадок особистості В. Стуса. Це та й досі нерозкрита таємниця "кшталтування" (К. Москалець) характеру – неординарного, сильного, вольового, здатного витримувати понадлюдські страждання, котрі творили містерію його життя, яке він не мислив поза свободою особистості й поза рідною землею. В. Стус упродовж усього свого життя "різьбив лице – образ гідності і стоїцизму" (Є. Сверстюк). Він "владно зайняв високу нішу, яка чорніла в самоті: нішу великої вільної справжньої поезії" [14, с. 301]. І ця висота – в просвітленій любові до людини, висота, де написано: "Блажен муж, котрий не стає на путь нечестивих" (Псалом 1, 1).

Для того, щоб сприйняти В. Стуса як "живу" людину, реальну особистість, варто, гадаємо, надати слово його близькому оточенню, друзям-однодумцям, знайомим, критикам, рецензентам творів. Яким він був у повсякденному житті, у взаєминах з іншими людьми? Як формувались його філософсько-естетичні пріоритети й етична позиція? Які моральні цінності сповідував упродовж життя? Відповідь на ці та багато інших питань можна відшукати у відомих на сьогодні мемуарних матеріалах, зокрема, в надзвичайно важливому, власне, першому документальному джерелі – книзі "Василь Стус у житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників" (Балтимор; Торонто, 1987), упорядкованій та зредагованій О. Зінкевичем і М. Француженком. Не менш цікавим у цьому плані є підготовлене О. Орачем літературно-художнє видання "Не відлюбив свою тривогу ранню... Василь Стус – поет і людина: спогади, статті, листи, поезії" (К., 1993), до якого увійшли спогади друзів поета, товаришів по ув'язненню, фрагменти листів, окремі вірші та фотодокументи. Неабиякий інтерес становить і презентоване тернопільським видавництвом "Підручники і посібники" науково-публіцистичне видання "Нецензурний Стус" (2002; 2003), зі сторінок якого "вимальовується трохи інший образ поета, ніж твориться зараз у масовій свідомості" [10, с. 2], а також фільм "Просвітлої дороги свічка чорна", створений режисером С. Чернілевським та оператором Б. Підгірним на основі відеоматеріалів, зібраних під час перепоховання В. Стуса, О. Тихого та Ю. Литвина. Останнім часом активізувалось оприлюднення достовірної інформації про поета, що періодично з'являється на сайті Гуманітарного центру Василя Стуса (<http://stus.kiev.ua/>). В цьому контексті заслуговує на увагу й недавня книжка "І в смерті з рідним краєм поріднюсь: Василь Стус і Вінниччина" (2011), в якій Н. Гнатюк і Т. Ковальський на основі ретельно зібраного документального матеріалу здійснюють спробу дослідити й розкрити витоки таланту поета й становлення його індивідуальності.

Особливими тональностями в характеристиках постаті В. Стуса перейняті його листи, котрі явили класичний приклад епістолярного "автопортрета зі свічкою". За словами М. Коцюбинської, "в комплексі, як явище, усі вони становлять воістину неоціненний для розуміння епохи, людини, мистецтва матеріал, об'єктивний у своїй суб'єктивності, навіть подекуди "сповідальності", зумовлений історично й психологічно. Тут і життєва позиція письменника, його погляд на світ, картина його середовища, свідомо – й підсвідомо! – самооцінка. Своєрідний автопортрет письменника..." [6, с. 163].

Задумуючи фільм про поета, Р. Корогодський писав: "На основі сімейного архіву Василя Стуса, його віршів, листування з друзями, спогадами, ми хочемо розповісти про Людину, що була приреченою від народження – вона могла жити лише в злагоді із своїм сумлінням. Він прагнув всім пояснити істини, від яких багато хто просто відвертався, не хотів знати, чути. Можливо, через інстинкт самозбереження" [5]. Є. Сверстюк стверджує, що перед нами унікальна людина "рідкісної моральної обдарованості, голос

сумління у світі розхитаних і розмитих понять честі, правди, порядності. Він зберіг свій стиль до кінця. І це було основою його трагедії. Він ніс даровану йому іскру Божу з гідністю і лицарською одвагою, не згинаючись і не обминаючи..." [16, с. 733]. Він був наділений "небуденною" силою волі. "Небагатослівний, дуже чоловічий, без скарг і нарікань. Стриманий. Біль, турбота – не про себе, а про те спільне, що нас гнітило...", – згадувала близька до нього М. Коцюбинська [6, с. 303]. Водночас мав надзвичайно вразливу й тонку душу. "Як дитина, міг розстроїтись на якомусь рівному місці, відчути якусь прикрість..." [11, с. 82]. Сестра Марія в розповідях про брата говорить про його рідкісно серйозне ставлення до життя. Наведемо фрагмент її спогадів, аби простежити витoki формування "суворої тверді" (Я. Славутич) характеру поета: "Взагалі, за що б він не брався, все в нього виходило, бо до всього – і до навчання, і до захоплень ставився серйозно, з чуттям відповідальності і заінтересованості. Він наче відчував, що життя його коротке, марно часу не губив, завжди був у роботі" [9, с. 12].

Оглядаючи архів письменника, "дбайливо, до найменшого аркушика збережений його дружиною і сином", К. Москалець був буквально вражений "несамовитий працездатності цього викинутого на соціальне узбіччя чоловіка" [8, с. 10]. Про "патологічну" працездатність В. Стуса, його дивовижну спрагу до "самособоюнаповнення" ("квітування") згадують друзі поета по Сталінському педінституту. Так, однокурсниця З. Кононученко свідчить, що він читав багато філософської літератури, "самотужки вивчив латинську мову [...] Добре знав німецьку [...] А відповідав тільки українською мовою [...] Ніколи не козиряв своїми знаннями, не принижував нас, хоча ми порівняно з ним багато чого не знали. І з викладачами завжди був дуже чемний, поважав їх, навіть коли сам знав більше..." [9, с. 13]. О. Орач у спогадах вирізняє ті якості характеру свого студентського товариша, котрі згодом визначають домінуючі літературно-критичних виступів В. Стуса: "Він аналізував прискіпливо, детально, доказово, вимогливо, лишаючись при тому, сказати б, у межах делікатної доброзичливості" [9, с. 44]. Цю рису відзначає і його пізніше київське коло. Так, І. Дзюба стверджує, що "моральна наелектризованість" В. Стуса була б вельми обтяжливою для оточення [...] якби не його бездоганний внутрішній такт і делікатність" [3, с. 7].

За природою свого характеру В. Стус був надзвичайно імпульсивний, навіть непримиренний у відстоюванні власних поглядів на ті чи ті питання, але мав вроджену здатність "дослуховуватись до інших і проявляти надзвичайну терпимість" [11, с. 82]. Був різкий, однак завжди справедливий у ставленні до людей. "Коли чесні люди сидять у в'язниці, місце справедливих людей також у в'язниці", – писав американський мислитель і поет Генрі Торо. В. Стус пішов до в'язниці не як політик – він не політик! – але як справедлива людина..." [16, с. 633]. М. Хейфец згадує про його "побожне", критичне й водночас неупереджене ставлення до справжнього мистецького таланту. (М. Хейфец – ленінградський історик і філолог, ув'язнений за написання передмови до збірки поезій Й. Бродського; одночасно із В. Стусом відбував покарання у мордовських таборах; автор книги "Українські силуети", в якій розміщено розділ про В. Стуса "В українській поезії тепер більшого нема..."). Наведемо фрагмент зі спогадів М. Хейфеца: "... він (В. Стус. – Г. Р.) з глибокою повагою цитував мені нові рядки Вінграновського, хоч Вінграновський, тим часом, діставав ласощі з кремлівської таці, а Василь сьорбав табірну січку без олії. Дзюбу він назвав "величезним талантом у літературознавстві", а говорилося ж це вже після ренегатства, після того, як Дзюба зрікся друзів, одностудентів [...] Бо він радів кожному талантові, що працював в українському письменстві, кожному, кого Бог послав зберігати українську культуру" [16, с. 634].

Окремо слід сказати про В. Стуса як про "європейськи освіченого інтелігента". Так його охарактеризував відомий правозахисник С. Глузман, який після слідства та суду 1972 року кілька тижнів перебував разом із поетом в одній камері слідчого ізолятора Київського КДБ [16]. А. Шум у передмові до збірки "Зимові дерева" писала, що В. Стус – "людина високої освіти і великої культури" [16, с. 606]. Спрага до інтелектуальної праці, до освоєння нових знань, нових світів супроводжувала поета упродовж його життя. В дитинстві, як згадує сестра, "найулюбленишим заняттям його було читання книг" [9, с. 12]. У студентські роки, за спогадами знайомих і друзів, він виявляв особливий інтерес до "інтелектуального товариства" [9, с. 14]. Однокурсники свідчать, що "Василь найпершим з'явився в аудиторії № 38, сів за першу парту і відкривав якийсь підручник. У нього в портфелі завжди було що читати: Кант, Ніцше, Монтень, Фейєрбах..." [9, с. 13]. Перебуваючи вже в Києві, "товаришував або конструктивно співпрацював з людьми різних поглядів (крім непорядних, звісно) і поколінь. У нього були друзі і серед художників, скульпторів, музик, театралів, і серед молодих учених, філософів, "технарів" – друзі не до застілля, а до інтелектуального спілкування" [3, с. 8]. "Багато читав, готувався до захисту дисертації, студіював європейські літератури і твори провідних теоретиків доби" [16, с. 6].

В. Стус був наділений вродженою спрагою до знань, до осягнення незвіданого. О. Орач згадує, що він вирізнявся з-поміж студентів, оскільки був "більш начитаний, більш підготовлений академічно, вчився ж винятково на "відмінно" [...] трохи менше приділяв часу шахам і футболу, а більше сидів у

бібліотеці, студіюючи класику [...]. Вже й тоді було видно, що цей працьовитий хлопець виробиться неодмінно на достойного науковця" [9, с. 44]. Ця невичерпна спрага до нових знань не покидала В. Стуса й у ситуації "вертикальної труни": і в слідчому ізоляторі, де інтенсивно перекладав Гете й писав збірку "Час творчості", і в ленинградській лікарні, коли після тяжкої операції вивчав англійську мову, намагався працювати над перекладами з Рільке, і в кучинському таборі, де вивчав французьку мову, освоював для перекладацтва твори Маякме, Верлена, читав надзвичайно багато художньої та філософської літератури. В цьому сенсі неоціненне інформативне значення має Стусова епістолярна спадщина, що є незаперечним свідченням "широкого кола інтересів, свого роду "енциклопедизму", не притлумленого, а то й загостреного вкрай несприятливими умовами" [6, с. 182]. У листі до батьків від 14.02.1982 р. поет писав: "Живу, як студент. Кожен день минає так, щоб була од нього користь, щоб я щось пізнавав, про щось думав, чимось збагачував свою душу" [17, с. 417]. Коло лектури в'язня, безумовно, було обмеженим. Проте диву даєшся, коли читаєш його листи до різних адресатів із роздумами з приводу прочитаного. Це і художні тексти, й наукові джерела (наприклад, монографія з історії німецької мови, монографія "Ранній Камю"), й доступні періодичні видання. (На прохання поета друзі надсилали йому чимало цікавого із різних сфер науки й культури). Міркуючи про нові тенденції у світовій літературі, зокрема про абстрактні метафори, В. Стус називає таких репрезентантів цих мистецьких віянь, як Борхес, Гарсія Маркес, Варгас Льюса, Фуентес, Роа Бастос, Астуріас, Онеті [17, с. 478]. Навіть перелік самих імен буквально вражає. Судження ж про кожного з письменників, про яких писав у віршах, роздумував наодинці, ділився з іншими, були настільки неординарними, що "мимохіть напрошується вписування його імені в контекст тих імен епохи" [14, с. 311].

Формально В. Стусові не заборонялось, як Т. Шевченкові, "писати й малювати", однак фактично змоги працювати не давали, переслідували, конфісковували, знищували. Поет у листах часто зізнавався, що його творчість – то Сізіфова праця, і щоразу треба все починати спочатку. Однак він використовував кожну мить, найменшу можливість для читання й писання віршів, здійснення перекладів, оскільки поза цією працею себе не мислив. Це був шлях його духовного самоздійснення, а відтак самовираження. Він, як справедливо зауважує М. Кодак, "вочевидь сприйняв формулу Заблоцького: "Душа об'язана трудиться" [4, с. 175].

В. Стус не належав до людей, легких у спілкуванні. "Небалакучий, але напружений не лише в слові, а й у мовчанні, він не надавався ані до беззмістовних розваг, ані до патріотичної риторики та й усілякої необов'язковості взагалі" [3, с. 7]. Проте щоразу при зустрічі з ним душа спалахувала якимось дивним сьайвом – "від самої можливості причаститися таїнства справжньої Людини. Знати, що на все зустрінеш дуже точну людську реакцію – нормальної, внутрішньо розкутої, не поточеної страхом людини" [6, с. 304]. В. Овсієнко свідчить, що в зоні "з особливою шанобою говорили про В. Стуса" [12, с. 4]. (В. Овсієнко – відомий правозахисник, громадський діяч; відбував покарання разом із В. Стусом спершу в мордовських, а згодом – у пермських таборах, один із найактивніших популяризаторів його творчості). Поетове "Я", безумовно, було націєцентричним. Однак він завжди був толерантним у поводженні з в'язнями інших національностей (вірменів, ізраїльтян, литовців тощо), які відповідали йому взаємною прихильністю. З особливим пієтетом ставились до нього прибалти – з якоюсь "підкресленою увагою: навіть найстарший і найповажніший, як-от литовський богослов і дипломат Пятрас Павляйтіс чи капітан естонської армії, а відтак юрист із Тартуського університету Теодор Райнголдт..." [16, с. 637]. Табірне недолуге начальство ніяк не могло збагнути, за що так глибоко шанують поета в'язні, чому ставляться до нього з майже "релігійним пієтетом". Хіба хотіли (та й чи могли?) усвідомити "напівосвічені слуги ночі – від Кремля до Колими", що перед ними висока постать, яка піднялася "над мілинами часу" (Є. Сверстюк). Це була, за словами І. Дзюби, людина "морального абсолюту".

У нелюдських умовах В. Стус зумів уберегти в собі гідність (особистісну й національну), не розгубити первісної чистоти високих помислів. В одному з листів до сина він писав: "Ідеал є один – добра і справедливості, чесності і любові [...] Ще додаю – ідеал Краси" [17, с. 446]. М. Хейфец називає В. Стуса "блискучою людиною" і згадує у зв'язку з цим такий епізод. У таборовому госпіталі помер старий в'язень – литовець Клеманскіс. І на вечірній перевірці в'язнів, незважаючи на різку протидію начальства, В. Стус вийшов наперед шеренги в'язнів і сказав: "Немає нашого товариша. Його позбавлено останньої втіхи: щоб у останню путь його провели ті, хто ділив із ним життя, хліб і сіль [...] давайте зробимо для нього те, що можемо: скинемо на згадку про нього шапки [...] всі, навіть "сучня", покидали шапки, вся шеренга...". В. Стус дістав за це шість місяців строгого утримання [16, с. 637]. Слава поета як незвичайної людини "впліталася" в табірні містерії. Є. Сверстюк згадує, як 1977 року в пермській зоні до нього підійшов молодий вірменський хлопець: "Я Размик Маркосян – я був в Мордовии вместе с Василем Стусом!" З його інтонації я відчув, що Стус ще приятель, але для багатьох – вже апостол!" [14, с. 345].

Донецький науковець-краєзнавець В. Романько пише, що поет "вирізнявся серед знайомих та малознайомих людей не тільки зовнішністю, характером, а й винятковою чесністю (про нього говорили як про "патологічно чесного"), сміливістю. Можемо додати й такі суто людські його якості, як доброта, порядність, висока інтелігентність, любов до рідних, за долю яких Василь неабияк уболівав..." [13]. Гортаючи його листи, щоденникові записи, спогади друзів бачимо в ньому надзвичайно тонку душу, люблячого батька й чоловіка, прекрасного, дбайливого сина, який до останніх днів болісно переживав завдане рідним невимовне горе. Очевидці згадують, що В. Стус "любив свою сім'ю зворушливо ніжною любов'ю і мучився тим, що найдорожчі люди не зазнали від нього ніяких радощів" [14, с. 333]. Ті, хто знав поета зблизька, твердять, що "ніхто з ув'язнених не писав таких зворушливих слів дружині, синові, батькові, матері, сестрі – ніхто так не побивався, як Василь Стус. Його любов до рідні була такою ж великою, як любов до свого скривдженого народу, якому він готував своє життя в офіру" [14, с. 342].

Особлива проникливість характеризує листи В. Стуса до сина Дмитра. Вони "обіймають величезну часову відстань. Після арешту залишив вдома п'ятирічного малюка, а незадовго до смерті довідався, що в нього народився внук [...] І весь цей час (якщо не рахувати болісного восьмимісячного *intermezzo* в Києві між двома термінами) був відірваний від сина. Усе, що міг і хотів сказати, виливав на папері" [6, с. 179]. М. Коцюбинська абсолютно справедливо назвала ці епістоли "унікальним людським документом, своєрідною педагогічною поемою". Щоб у цьому переконались, достатньо навести кілька афористично сформульованих батьківських порад: "За своєю душею треба стежити так само, як за тілом..." [17, с. 419]; "Живи по-своєму, нікого не беручи за взірці..." [17, с. 446]; "Намагайся старанно всотати в себе прочитане" [17, с. 447]; "Бери од кожної пори свого життя те, що вона тобі пропонує" [17, с. 446]; "Не гріши, сину [...] Ні перед ким – ні перед людьми (байдуже – добрими чи злими), ні перед деревом, ні перед птахою. І тоді будеш, як Бог..." [17, с. 429]. Хотів бачити у синові насамперед хорошу людину, радив "дбати про душу", мати "чисте безгрішне серце", "свій хребет, свій центр, свою основу, свою гравітацію..." [17, с. 453]. Ключовим словом у зверненнях В. Стуса до сина було слово "раджу" ("радив би", "хотів би зарадити" й под.), від чого його настанови (щодо поведінки, навчання, читання книг, заняття спортом, вибору професії тощо), набували довірливо-інтимних інтонацій. Поет у розлуці надзвичайно сумував за сином. "Обіймаю, друже мій, синку мій [...] Шкода, що ми не разом [...] А так – коли Тобі тяжко з чимось буває – радься з мамою. Я цілком покладаюся на її добру раду", – писав у листі від 10.10.1982 р. [17, с. 429]. У своїх "усе-далеких" стосунках із Дмитром В. Стус намагався виховати в ньому особистість, тому настійно радив "думати над собою, шукати себе, зрозуміти себе, робити, творити себе" [17, с. 439].

Оберегом поетової душі впродовж усього життя був найдорожчий його серцю образ матері. Їй він присвятив немало віршів ("Дай руку, мамо", "О руки матері", "Усе забувається", "Возвелич мене, мамо..." тощо). До цієї сакральної теми В. Стус звертався в ранній період творчості. Вже тут образ матері символізує найвищі духовні якості людини, найтривкіші моральні цінності ("Усе забувається. / Усе зникає. / Окрім матері"). До трагічних випробувань долі ще далеко. Але й тепер для молодого митця найрідніша людина визнається надійним опертям, джерелом снаги. "Пресвята мати в "картатій грубій хустці" супроводжуватиме поета все життя, наказуючи: "... лишень не зрадь" [7, с. 67]. З віршів В. Стуса, присвячених матері, а також із його листів до різних адресатів видно, що вона була для нього уособленням найважливіших гуманістичних цінностей, найвищим мірилом моральності ("Лиш мати – вміє жити, / аби світитися, немов зоря"). Саме тому в пору особливо тяжких випробувань він переживав гостру потребу спілкуватися з нею, бачити її "усміх сумний" над "всім пережуреним миром". Мати стає його сповідницею, "даром піднебесним", "незагоєною раною". Він неодноразово писав у листах до друзів, що відчуває величезну провину перед матір'ю. М. Коцюбинська підкреслює, що у віршах В. Стуса впадає у вічі "піднесення її (Матері), освячення як уособлення чистоти й добра, як втілення білого світла Абсолюту (в цьому контексті мимоволі виникають аналогії зі Стефаниковим побожним ставленням до матері). "Великі очі мамині ... на мене йшли ... Світили очі і мене тримали" ("Мені наснилась мати у сльозах") [6, с. 150]. Ці взаємини оприявнювали до певної міри містичний, "сакральний зв'язок і місце теофанії" (К. Москалець).

У кожному листі з неволі – безмір болю, співчуття та неспокутної вини перед матір'ю. Згадки про матір, переживання за неї наявні в більшості листів до різних адресатів. Поет просив прощення й благов повірити, що нікого не зраджував і ніколи й нікому не чинив зла. Намагався щораз заспокоїти, про свої недуги й випробування не писав: "Мамо, слава моя, зичу Тобі здоров'я, хочу швидше побачити Тебе. Бо ти мені дорожча за все на світі [...] В мене прекрасне життя. Я ним дуже задоволений – що така доля..." [17, с. 351]. А коли відчув, що, вимордований хворобами, голодом і тяжкою працею уже не в змозі боротися за життя, то просив увесь світ заступитися за найріднішу людину. В щоденниковому записі (№ 12, 1982) читаємо: "Прошу не покинути напризволяще мою маму,

Стус Олену Яківну з 1900 року народження. Її адреса: 340026 Донецьк-26, Чуваська, 19 [...] Потребує мама головне моральної підтримки, виплакуючи очі за сином. Люди добрі, пишть їй, хай не буде вона самотньою в своєму горі – підтримайте її дух" [15, с. 393].

В. Стус надзвичайно гостро переживав розлуку з дружиною, глибоко їй співчував, розуміючи, що "в умовах "великої зони" (так називали між собою в'язні світ, що лишився поза ґратами) визначитися так чітко і однозначно, як у таборі, неможливо, неминучі великі й малі компроміси, недомовки. Не вимагав від дружини героїчних супервчинків, не кликав її на барикади... " [6, с. 166]. Він намагався підтримати її дух, розрадити в невимовному горі. Відчуття вини перед дружиною завжди балансувало на межі "свята високого болю" та "врочистості розлук".

У листах В. Стуса прочитується побожне ставлення до дружини. Вони є свідченням "чистої подружньої любові, для якої не існує відстаней і завад, любові вірності-поваги". Він "находить свої, ніде не позичені слова у звертаннях до дружини, слова, що просто-таки фізично випромінюють ніжність, співпереживання [...] Якись ліро-епічні "гомерівські" складені епітети "сумнолиця моя", "білораменна", "тонкоголоса", вигадливі й зворушливі словотвори – "Дмитрородице", "Дмитроматере" [6, с. 181]. Крізь листи, адресовані дружині, проходить лейтмотив вини й спокути, що в тексті передається через частотні лексеми "біль" та "прости". Поет сакралізує, ошляхетнює не лише почуття, але й побутові реалії, знаходячи для цього не спрофановані слова, що надають його текстам первісної чистоти й оприсутнюють непідробні, щирі переживання й емоції. Для підтвердження наведемо одну з багатьох можливих ілюстрацій, зокрема, фрагмент його листа до дружини від 01.09.1978 р., суголосний з багатьма віршами: "Я хотів би бути найкращим, наймужнішим, наймудрішим, найдужчим, найдобрішим – заради Тебе, люба. Хотів діждати часу, коли б міг наставити до Тебе, сонної, всі квіти землі, аби вони були довкруги Тебе – свіжі, росяні, незаймані. Аби Ти, прокинувшись, милувалася ними [...] Я стою на високій сопці, на Всевітрі [...] і простягаю до Тебе руки. Мені на очі навертаються сльози – і я не встидаюся їх, люба моя. Навпаки: я вдячний Тобі, що знову знаю, що таке сльози. Сльози радості, бо душа відмерзлася трохи, розтопилася, не така здубіла. Цілую краєчок Твоєї сукні, безсмертна моя [...] Прихилию до тебе неба: воно Твоє тло правдиве..." [17, с. 320].

У процесі естетизації високого почуття кохання тема любові в індивідуально-творчому баченні В. Стуса переходить у тему самої людини, формуючи так звану "метафізичну любов", яку він трактує як субстанцію позачасову й позапросторову. Кохана виступає "екстрактом" (І. Дзюба) сакральності буття ("мене до неба вознесла"). Слово про знайдений інтимний ідеал, яким була для поета дружина ("ця зірка – це ти..."), стає "поетичним судом над світом і собою", переростає у "питання світового болю" [2, с. 28]. Сучасники В. Стуса переконують, що він зумів зі свого болю, "зі своєї недолі створити поетичну симфонію людського, загальнолюдського болю. Бо всі його переживання, по суті, виходять за межі особистого" [14, с. 338]. Ніколи не був байдужим до всього, що відбувалось довкруг нього. Як людина, громадянин, він завжди вивищувався над своїм оточенням. У листі до А. Малишка (1962 р.) зізнавався, що хотів би мати своїм credo рядки Д. Павличка: "Иди і правду людям говори! / Не жди ніколи слушної пори – / Твоє мовчання може стать ганьбою!" [18, с. 373]. У пояснювальній записці керівництву Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка щодо своєї участі у відомій акції протесту проти арештів української інтелігенції (1965 р.) В. Стус (тоді – аспірант цього наукового закладу) писав: "Чисто психологічно, чисто громадянськи – я не міг стриматися. Я вважаю, що в таких умовах мовчанка є злочином" [16, с. 54]. Його органічна відроза до "політично-бюрократичного маскараду" (І. Дзюба), його "пряmostояння" в утвердженні моральних принципів життя під тиском долі рівне стоїцизму І. Світличного з його "Себе зіграйте! Свій хребет! / Зіграйте випростано, струнко...". Саме ця, доволі рано усвідомлена потреба віднайдення "тоненької кладочки між раціональністю поступу й ірраціональним прагненням жити і бути", за словами Д. Стуса, "значною мірою пояснює й вмотивовує дорогу (якщо, звісно, відкинути ілюзію, що людина може все життя лише "боротися", вбачаючи в цьому екзистенційний сенс існування), обрану Василем Стусом" [15, с. 6].

Про намагання зберегти образ поета правдивим, поза політичною демагогією, ідеологічною риторикою та літературознавчими міфами свідчить одне з найостанніших документальних видань – упорядкована В. Овсієнком книга спогадів та роздумів "Василь Стус: Поет і Громадянин" (К., 2013), яка включає публікації 74 авторів, переважно друкованих, проте сьогодні малодоступних. Їх цінність не лише в інформативності, але й у достовірності, оскільки, як свідчить упорядник, до уваги брались переважно "виправлені й доповнені авторами варіанти" [1, с. 6]. Застерігаючись від стереотипної "героїзації" постаті В. Стуса, В. Овсієнко пише: "... коли Поет каже про себе: "Залізний, із пластику, шкла і бетону", то насправді ми знаємо, що в нього так само боліло і мерзло тіло, як болить і мерзне у кожного, йому так само хотілось поживи, тепла й ласкавого слова, як кожному з нас. І не гартував

Господь його в огненній печі – вийшов він із тієї ж життєвої дійсності, що й усі ми. А витримував такі випробування, такі навантаження, які не під силу більшості з нас. Бо він ставив перед собою вищі цілі й неухильно піднімався до них. Власне, то і є його заповіт" [1, с. 7].

Література

1. Василь Стус : Поет і Громадянин. Книга спогадів та роздумів. – К. : ТОВ "Видавництво "КЛІО", 2013. – 684 с.
2. Дзюба І. М. "Секс", "секс" ... і трохи "антисексу" : жіночий ідеал у поезії / І. М. Дзюба // Слово і час. – 1991. – № 8. – С. 26–33.
3. Дзюба І. М. Різьбяр власного духу / І. М. Дзюба // Стус В. Під тягарем хреста. – Львів : Каменяр, 1991. – С. 3–20.
4. Кодак М. П. Поет – орудна іпостась життя : читаючи "Час творчості" Василя Стуса / М. П. Кодак // Київ. – 2006. – № 5. – С. 175–185.
5. Корогодський Р. М. Шістдесятники поза пафосом : частина друга / Р. М. Корогодський // Українська мова та література. – 2003. – Ч. 39–40 (343–344).
6. Коцюбинська М. Х. Мої обрії : в 2 т. / М. Х. Коцюбинська. – К. : Дух і літера, 2004. Т. 2. – 2004. – 386 с.
7. Макарчук В. "Від юних літ до юного змужніння" : рання лірика Василя Стуса / В. Макарчук // Слово і час. – 1992. – № 8. – С. 64–69.
8. Москалець К. В. Василь Стус : незавершений проект К. В. Москалець // Стус В. Зібрання творів : у 12 т. – К. : Київська Русь, Факт, 2007. Т. 1. – 2007. – С. 7–38.
9. Не відлюбив свою тривогу ранню... Василь Стус – поет і Людина : спогади, статті, листи, поезії. – К. : Український письменник, 1993. – 400 с.
10. Нецензурний Стус : у 2 ч. / упоряд. Б. Підгірного. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. – Ч. 1. – 336 с.
11. Нецензурний Стус : у 2 ч. / упоряд. Б. Підгірного. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2003. – Ч. 2. – 320 с.
12. Овсієнко В. В. Світло людей : спогади-нарис про Василя Стуса, Юрія Литвина, Оксану Мешко / В. В. Овсієнко. – К., 1996. – 108 с.
13. Романько В. І. "Вам адресую свій перший зойк..." : роздуми після прочитання листа Василя Стуса Андрієві Малишку від 12.12.1962 / В. І. Романько // Літературна Україна. – 2011. – 6 січня.
14. Сверстюк Є. О. Не мир, а меч : есеї / Є. О. Сверстюк. – Луцьк : ВМА "Терен", 2009. – 500 с.
15. Стус В. С. Таборовий зошит : вибрані твори / В. С. Стус. – К. : Факт, 2008. – 452 с.
16. Стус В. С. Вибрані твори / В. С. Стус ; упоряд. Д. Стус. – К. : Смолоскип, 2012. – 872 с.
17. Стус В. С. Твори : у 6 т., 9 кн. / В. С. Стус. – Львів : Просвіта, 1997. Т. 6 (додатковий). – Кн. 1. – 1997. – 495 с.
18. Стус В. С. Твори : у 6 т., 9 кн. / В. С. Стус. – Львів : Просвіта, 1994. Т. 4. – 1994. – 545 с.
19. Стус Д. В. Василь Стус : життя як творчість / Д. В. Стус. – К. : Факт, 2005. – 368 с.

Петро Моціяка

НЕЛЕГАЛЬНІ ШЕВЧЕНКІВСЬКІ СВЯТКУВАННЯ 1914 РОКУ В ІНСТИТУТІ КНЯЗЯ БЕЗБОРОДЬКА

У Російській імперії ім'я Тараса Шевченка асоціювалося з найбільшими ворогами самодержавства. Заборонялося не тільки його слово, але й навіть панахиди по Шевченку, щоб витравити в народі пам'ять про пророка. Так, наприклад, коли єлизаветградські селяни попрохали дозволу на таку панахиду в одеського архієпископа Назарія, той відповів їм: "О хулители пречистой Божией Матери Тарасе Шевченко молитесь усердно нужно, но по совести, чтобы Бог ему простил гнусные писания его; но панахиды пригласите служить у себя на дому, а не в церкви" [1].

І за життя, і після смерті Тараса Шевченка видання його творів цензурувалися, вилучалися з продажу і заборонялися. Починаючи з 1905 року, прогресивна громадськість робила неодноразові спроби розірвати це зачароване коло замовчування і демонізації Шевченка з боку імперських властей.